

R U S Y A

Pagan
Dönemden
Putin'e

Çeviri:
Müge Kübra Oğuz

Mark Galeotti

Giriş

Rusya'daki en eski kitap tek bir sesle konuşmaz. Kükreyip inler, mırıldanıp sızlanır, güler ve fısıldar, dua eder ve gittikçe alçalan tonlarda anırır. Temmuz 2000'de, Rusya'nın en eski şehirlerinden birinin en eski mahallelerinden birinde kazı yapan arkeologlar –bir zamanlar Lord Novgorod veya Büyük Novgorod olarak bilinen Novgorod'da– zamanında kitap olarak bir araya getirilmiş balmumuyla kaplanmış üç ahşap levha keşfettiler. Karbon tarih saptama yöntemi ve diğer değerlendirmelere göre bu levhalar, MS 988 ile 1030 yılları arasına aitti. Balmumu tabletlerin üzerine iki mezmur kazınmış durumdaydı. Ancak bu bir palimpsest; yani onlarca yıl boyunca defalarca kullanılmış ve yeniden kullanılmış ancak üzerinde daha önceki yazıların hâlâ hemen hemen görülebildiği bir belgeydi. Rus dilbilimci Andrei Zaliznyak'ın titiz çalışması, balmumuna kazınmış binlerce farklı yazıyı gün yüzüne çıkardı; bunlar arasında “Baba ve Anadan Oğula Manevi Öğüt”ten Yuhanna'nın Vahyi'nin başlangıcına, Kilise Slavcası alfabesinin bir listesinden “Bekâret Üzerine” bir risaleye kadar çeşitli metinler bulunuyordu.

Her şey olması gerektiği gibiydi.

Palimpsest Halk

Rusya, doğal sınırlara sahip olmayan, tek bir kabileye ya da halka ait olmayan, gerçek bir merkezî kimliği bulunmayan bir ülkedir. Büyüklüğü hayret vericidir; şu anda anavatandan kopmuş olan Avrupa'daki Kaliningrad kale bölgesinden başlayarak, Alaska'dan yalnızca 82 kilometre (51 mil) uzaklıktaki Bering Boğazı'na kadar 11 saat dilimi boyunca uzanır. Birçok bölgesinin ulaşılmazlığı ve nüfusunun dağınık yapısı birleştiğinde, merkezî kontrolü sağlamanın neden bu kadar büyük bir zorluk olduğu ve ülke üzerindeki hakimiyetin kaybedilmesinin yöneticilerde neden bu kadar büyük bir korku yarattığı daha iyi anlaşılır. Bir keresinde (emekli) bir KGB subayıyla tanışmıştım ve bana “Biz her zaman bunun ya hep ya hiç meselesi olduğunu düşündük; ya ülkeyi sıkı bir yumruk gibi tutacaktık ya da her şey dağılacaktı,” itirafında bulunmuştu. Çarlık subaylarından Orta Çağ'ın erken dönem prenslerine kadar seleflerinin de benzer endişelere sahip olduğunu düşünüyorum ve modern çağdaki tüm ilerlemelere rağmen, Putin'in yetkililerinin de bugün kesinlikle aynı kaygıları taşıdığı aşikâr.

Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasındaki konumu, Rusya'nın herkesin daimi 'ötekisi' olduğu anlamına da gelmektedir; Avrupalılar onu Asyalı, Asyalılar ise Avrupalı olarak görür. Tarihi dışarıdan şekillendirilmiştir. Vikinglerden Moğollara, Haçlı Seferleri düzenleyen Töton Şövalyeleri'nden Polonyalılara, Napolyon'un Fransızlarından Hitler'in Almanlarına kadar birçok dış güç tarafından işgal edilmiştir. Fiziksel olarak kuşatma altında olmadığı zamanlarda bile dış kültürel güçler tarafından şekillendirilmiş, kültürel sermayeden teknolojik yeniliklere kadar her şey için daima sınırlarının ötesine bakmıştır. Aynı

zamanda net sınırlarının olmamasına, yeni etnik, kültürel ve dinî kimlikleri bir araya getiren istikrarlı bir genişleme süreciyle karşılık vermiştir.

Ruslar da bu nedenle palimpsest bir halktır; hayatın her alanında bu dış etkileri fazlasıyla gösteren yamalı bir milletin vatandaşlarıdır. Dilleri de bunun bir kanıtıdır. Örneğin, tren istasyonuna *vokzal* denir; bu kelime, 19. yüzyılda hayranlık içindeki bir Rus heyetinin İngiltere'yi ziyaret ettiği sırada yapılan talihsiz bir çeviri hatası sonucu Londra'daki Vauxhall istasyonundan türemiştir. Ancak o dönemde Rus elitleri Fransızca konuştuklarından yine de bagajlarını (*bagazh*) kuşetli (*kushet*) yataklı vagonlarına yüklerlerdi. Güneydeki Odessa'da, Karadeniz'in ortak ticaret dili İtalyanca olduğu için sokaklara İtalyanca isimler verilirdi; Çin sınırındaki Birobidzhan'da ise, aksine, 1930'larda Stalin'in Sovyet Yahudilerini oraya yerleşmeye teşvik ettiği dönemden bu yana yerel dil hâlâ Yidiş'tir. Kazan'ın tahkim edilmiş kremlininde hem bir Ortodoks katedrali hem de bir Müslüman camisi bulunurken, uzak kuzeyde şamanlar petrol boru hatlarını kutsar.

Elbette tüm halklar, az ya da çok farklı inançların, kültürlerin ve kimliklerin bir bileşimidir. Günümüzde, köri, İngilizlerin en sevilen yiyeceği haline gelmişken, *Académie française* Fransızca'yı yabancı kelimelerden arındırma konusunda kaybetmeye mahkûm mücadelesini sürdürürken ve ABD vatandaşlarının sekizde birinden fazlası yurt dışında doğmuşken, bu durum kesinlikle kaçınılmazdır. Ancak Rusya'nın deneyimiyle ilgili üç şey dikkat çekicidir. Birincisi, bu dinamik ve istifçi dış etkiyi benimseme sürecinin olağanüstü derinliği ve çeşitliliğidir. İkincisi, ardışık katmanların birbirinin üzerine inşa edilerek bu özel ülke ve kültürü nasıl oluşturduğudur. Tüm milletler bir

bileşim olabilir, ancak bileşenleri ve bunların nasıl harmanlandığı büyük ölçüde farklılık gösterir. Üçüncüsü ise Rusların bu sürece verdikleri tepkidir.

Bu akışkan ve melez kimliğin farkında olan –ve sıklıkla bundan huzursuzluk hisseden– Ruslar, bunu inkâr etmek ya da kutlamak amacıyla bir dizi ulusal mit yaratarak tepki verdiler. Nitekim, bugün Rusya olarak adlandırdığımız ülkenin temelleri, tam da bu tür bir ulusal “Böyleydi İşte” hikâyesine bürünmüştür; birinci bölümde ele alacağım gibi, Viking dış güçleri tarafından gerçekleştirilen fetih, fethedilenlerin istilacıları kendilerinin davet ettiği şeklinde yeniden yazılmıştır. O zamandan bu yana, Moskova'nın hem Hristiyan hem de “Üçüncü Roma” –gerçek Hristiyanlığın beşiği– haline gelişinden (ilk Roma'nın barbarlara, İkinci Roma' olan Bizans'ın ise İslam'ın eline geçmesinin ardından), günümüzde Kremlin'in Rusya'yı geleneksel toplumsal değerlerin kalesi ve Amerikan hâkimiyetindeki dünya düzenine karşı bir siper olarak sunma girişimlerine kadar pek çok benzer efsane ortaya çıkmıştır.

Geleceğe Dönüş

On üçüncü yüzyılda Moğollar Rusya'yı fethettiler, ancak güçleri zayıfladığında, onların en sadık işbirlikçileri olan Moskova prensleri kendileri için milletlerinin en büyük savunucuları şeklinde yeni bir konumlandırma yaptılar. Rusya'nın yöneticileri, istedikleri geleceği inşa etmek umuduyla genellikle ihtiyaç duydukları kültürel veya politik mitleri ve sembolleri seçip ayıklayarak geçmişi defalarca yeniden şekillendirdiler. Çarlar, görkemli Bizans'ın sembollerini benimsediler, ancak burada imparatorluğun çift başlı kartalı yalnızca güneye değil,

batıya da bakıyordu. Yüzyıllar boyunca, Rusya'nın Batı ile olan karmaşık ilişkisi giderek daha kritik bir hale gelecekti. Bazen bu, Çar Büyük Petro'nun Ruslara sakallarını Avrupalı tarzda tıraş etmelerini emretmesinden (ya da özel bir "sakal vergisi" ödemelerini istemesinden), Sovyetlerin Karl Marx'ın aslında Almanya ve İngiltere için tasarladığı ideolojiye dayanarak bütün bir toplumu inşa etmelerine kadar, fikirleri benimsemek ve değerleri uyarlamak anlamına geliyordu. Bazen de, bu toprakların kökenlerinin Viking istilacılarına dayandığına dair tüm arkeolojik kanıtları görmezden gelmek gibi, geçmişi yeniden tanımlayarak bile olsa, Batı etkilerini reddetmeye yönelik bilinçli bir kararlılık anlamına geliyordu. Ancak bunlar, hiçbir zaman Batı'yı tamamen görmezden gelmek anlamına gelmedi.

Günümüzde, Batı'nın hoşlarına giden yönlerini –artan oranlı gelir vergisi ve hukukun üstünlüğü olmaksızın iPhone'ları ve Londra'daki lüks çatı katlarını– seçmelerine olanak tanıyacak bir anlatı bulmayı uman yeni bir elit kesim, kendilerini ve ülkelerini yine işlerine geldiği gibi tanımlamaya girişti. Ancak bu her zaman başarılı olmadı ve herkesin çıkarına da hizmet etmedi; zamanla dünyadaki yerlerinden çok, dünyanın kendilerine nasıl davrandığını sorgulamaya başladılar. Vladimir Putin'in yükselişine ve onun temelde açık fikirli bir pragmatistten 2014'te Kırım'ı ilhak eden ve Ukrayna'nın güneydoğusunda ilan edilmemiş bir çatışmayı körükleyen milliyetçi bir savaş liderine dönüşmesine yol açan sürecin merkezinde bu vardır. Burası, tarihi yeniden kurgulamanın sadece milli bir eğlence değil, aynı zamanda bir endüstri olduğu bir ülke haline gelmiştir. Sergiler, sanki tek ve kesintisiz bir evrim söz konusuymuş gibi, modern politikanın kökenlerini Orta Çağ'a kadar götürür. Kitapçıların rafları, revizyonist tarih kitaplarıyla dolup taşarken, okul ders

kitapları yeni ortodoksilere uygun şekilde yeniden yazılır. Lenin'in heykelleri, sanki somutlaştırdıkları Rusya vizyonlarında hiçbir çelişki yokmuş gibi, çarların ve azizlerin heykelleriyle omuz omuza durur.

Bu doğrultuda, kitabın ana teması, bu büyüleyici, tuhaf, görkemli, umutsuz, bezdirici, kanlı ve kahraman ülkenin tarihini, özellikle iç içe geçmiş iki konu üzerinden incelemektir: Sınırlarının ötesinden gelen ardışık etkilerin, Rusya'yı, bu palimpsest ulus nasıl şekillendirdiği ve Rusların, bugünlerini anlamak ve geleceklerini etkilemeye çalışmak için tarihlerini yeniden yazarak, bir dizi uygun kültürel kurgu aracılığıyla bunun üstesinden nasıl geldikleri. Ve bunun, yalnızca sürekli devam eden ulus inşa projelerini değil, aynı zamanda dünya ile olan ilişkilerini nasıl etkilediği. Bu kitap, bir yandan eski bir imparatorluğun düzensiz bir kalıntısı olarak göz ardı edilebilecek, diğer yandan ise Batı için varoluşsal bir tehdit olarak görülebilecek bir ülkenin geçmişine ilgi duyan herkes için, uzmanlara yönelik olma iddiası taşımaksızın müdanasızca yazılmıştır.

Bin yıllık olaylarla dolu ve çoğu zaman kanlı tarihi, bu kısa kitaba sığdıırken kaçınılmaz olarak geniş fırça darbeleriyle resmettim. Her bölümün sonunda, dengeyi yeniden kurmaya yardımcı olabilecek çok daha akademik ileri okuma kaynaklarına dair bir rehber sundum. Bununla birlikte, bu kitabın amacı her ayrıntıyı kapsamlı bir şekilde ele almak değil, bunun yerine, bu olağanüstü milletin dönemsel yükselişlerini ve düşüşlerini ve Rusların bu hikâyeyi nasıl anladıklarını, açıkladıklarını, efsaneleştirdiklerini ve yeniden yazdıklarını incelemektir.

İleri Okuma: Rusya'nın bin yıllık tarihini geniş bir perspektiften ele alan ve yaklaşımının zarafeti ya da üslubunun özgünlüğü

açısından önerebileceğim birçok değerli kitap var, ancak burada birkaçına değineyim. Geoffrey Hosking'in *Russian History: A Very Short Introduction*'ı (Oxford University Press, 2012) tam olarak vaat ettiği şeyi sunuyor. Akademik bir çalışmadan ziyade bir gazetecinin kaleme aldığı Martin Sixsmith'in *Russia: A 1,000-Year Chronicle of the Wild East* (BBC, 2012), canlı ve akıcı bir genel bakış sunuyor. Orlando Figes'in *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*'sı (Penguin, 2003) ağırlıklı olarak son iki yüzyıla odaklansa da yine de etkileyici bir eser. Bir resim bin kelimeye bedelse, bir harita en az o kadar değerlidir ve Martin Gilbert'in hazırladığı *Routledge Atlas of Russian History* (Routledge, 2007) oldukça kullanışlı bir derlemedir. Tarih yalnızca kelimelerle değil, tuğla ve taşlarla da yazılır ve Catherine Merridale'in etkileyici eseri *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (Penguin, 2014), Moskova Kremlinini Rusya'nın hikâyesinde bir karakter olarak ele almaktadır.